

ALEXANDRIË

Edmund Richardson

Alexandrië

De zoektocht naar een verdwenen stad

Vertaald uit het Engels door Alexander van Kesteren

HOLLANDS DIEP

AMSTERDAM

2021

Deze uitgave kwam tot stand door bemiddeling van Peter, Fraser and Dunlop te Londen

Oorspronkelijke titel: *Alexandria*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Bloomsbury Publishing, Londen

© Edmund Richardson, 2021

© Vertaling uit het Engels: Alexander van Kesteren, 2021

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2021

© Omslagfoto: Tate Enterprises Ltd

Omslagontwerp: Ontwerpstudio Margo Togni

Typografie: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 488 6048 7

ISBN 978 90 488 6049 4 (e-book)

NUR 680

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel Uitgevers bv

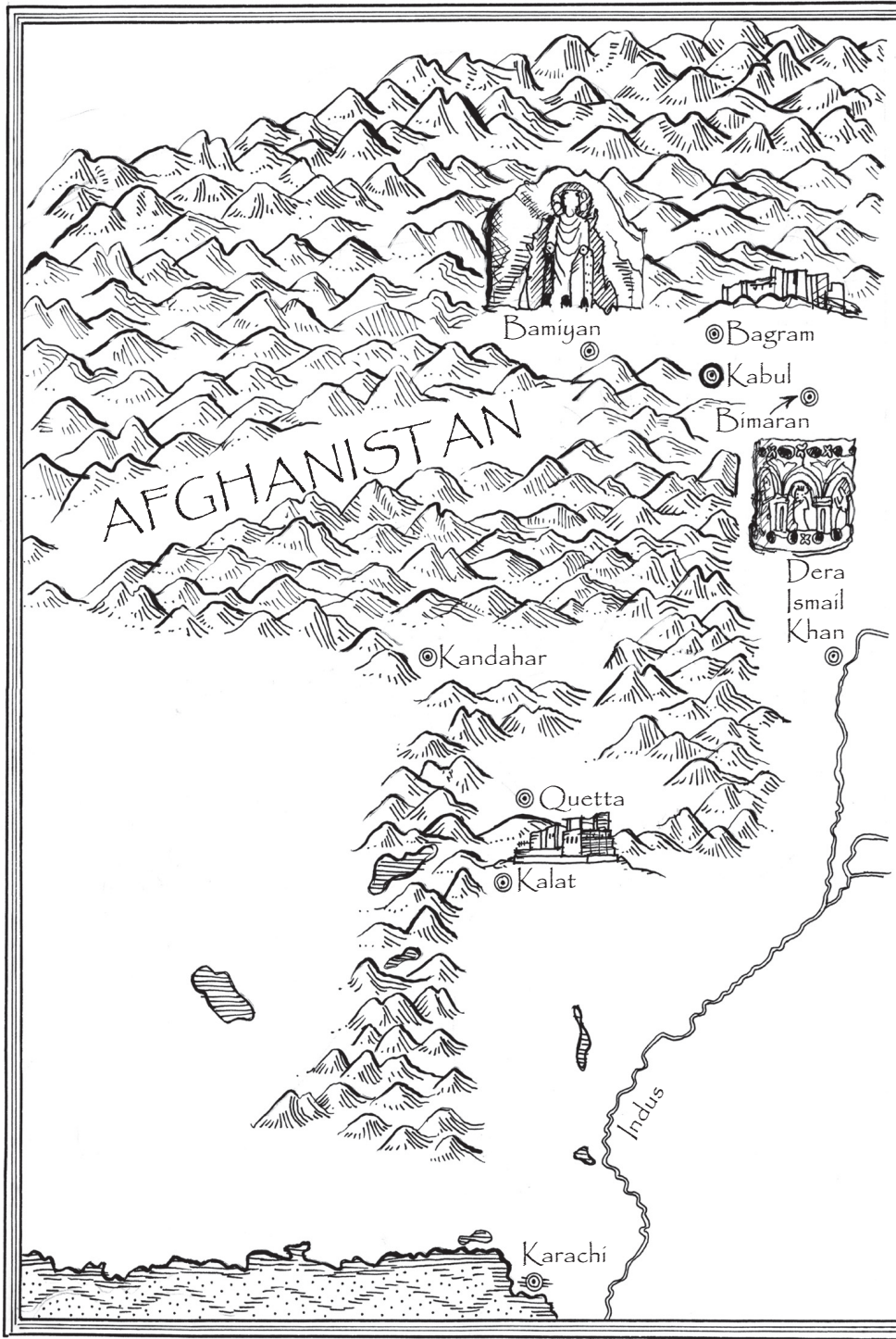
Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

1	De voortvluchtige	9
2	De illusionisten	29
3	De verhalenverteller	46
4	Het Wilde Oosten	59
5	De stad onder de bergen	76
6	Het gouden juwelenkistje	91
7	Pothos	106
8	Onze man in Kabul	122
9	Vreemder dan fictie	139
10	Het tijdperk van alles tegelijk	153
11	De tweede Alexander	165
12	Laatste toevlucht	186
13	Geen weg terug	201
14	Werelden te winnen	211
15	De Bloedkamer	229
16	De gevangene	248
17	De spion	255
18	Ingewanden	264
19	Grenzen	273
20	De man die koning zou worden	281
21	De lantaarinaansteker	294
	Noten	315
	Bronnen en verwijzingen	366
	Namen	368
	Archieven	369
	Bibliografie	371
	Dankwoord	381
	Register	385

AFGHANISTAN

Bamiyan

Bagram

Kabul

Bimaran

Kandahar

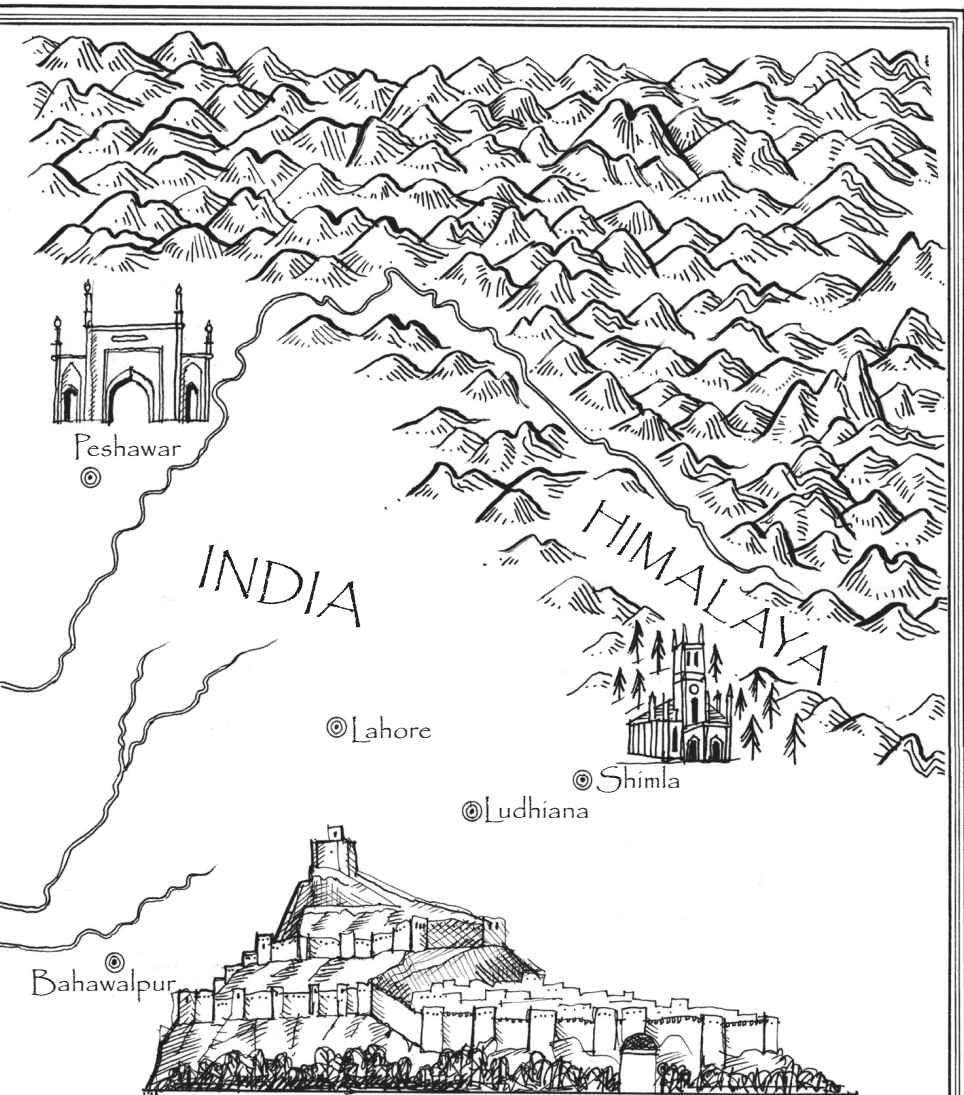
Quetta

Kalat

Dera
Ismail
Khan

Indus

Karachi

De zoektocht naar
Alexandrië

De voortvluchtige

4 juli 1827. De dageraad rook naar zweet, wierook en paardenstront.

James Lewis, een onopvallende soldaat in het leger van de Britse Oost-Indische Compagnie, werd wakker in Agra.¹ Het legerkamp was een enclave in India, een miniatuuruniversum dat bestond uit snurkende soldaten, smeulende vuurtjes, buskruit en stapels kanonskogels. In de verte doemde de Taj Mahal op. Vogels cirkelden rond de koepel ervan. Tegen zessen stond de zon al vrij hoog. Hij scheen door de mist boven de rivier de Yamuna en zette de eeuwenoude rode muren van het Fort van Agra in een gouden gloed. Boven bij de vestingstorens fladderden de laatste vleermuizen richting hun schuilplaats.

Voor Lewis was het de dag van zijn onafhankelijkheid. Hij schoot in zijn uniform, liep door de poort en langs de slaperige wachtposten en zou nooit meer omkeren. Tegen de avond zou hij worden gezocht.

Lewis baande zich een weg door Agra en probeerde zo snel mogelijk zo ver mogelijk van het regiment vandaan te komen. Rond de gewitte kolos van de Saint George's Cathedral, waarvan de bouw het jaar ervoor was voltooid, stonden groepjes plompe Britse huisjes. Dichter bij de rivier kreeg Lewis de oude stad weer in zicht. Vanuit de bomen tuurden lichtgroene papegaaien naar beneden. Langs de oever zag hij halfvergane villa's en graven. Eigenlijk daalde de ster

van Agra al zo'n tweehonderd jaar: zijn korte glorie-dagen als hoofdstad van het Mogolrijk lagen ver in het verleden.

De Britten leken de stad te zien als een reusachtige speelplaats. De keizerlijke vertrekken van het Fort van Agra – waar Shah Jahan zijn laatste levensjaren als gevangene doorbracht terwijl hij door de tralies naar de tombe van zijn geliefde Mumtaz Mahal staarde – werden nu bewoond door majoor Taylor van de Bengal Engineers. Omdat dit leidde tot gemor onder het volk betrok de majoor een tweede huis. En wel in de Taj Mahal.²

Terwijl hij Agra achter zich liet, kon Lewis niet weten dat hij een van de onwaarschijnlijkste verhalen van de geschiedenis binnenwandelde. Hij zou bedelen langs de kant van de weg en theedrinken met koningen. Hij zou reizen in het gezelschap van heiligen en zich weten te hullen in honderd-en-één vermommingen. Hij zou dingen zien die geen westerling ooit had gezien, en waarvan ook later maar weinigen een glimp zouden opvangen. Beetje bij beetje zou hij transformeren van een doodgewone soldaat tot een van de grootste archeologen van zijn tijd. Hij zou zijn leven wijden aan de zoektocht naar Alexander de Grote.

Die zoektocht zou hem over besneeuwde bergtoppen voeren, naar verborgen ruimten vol sieraden en naar een verloren stad die onder de Afghaanse laagvlakte begraven lag. Hij zou onschatbare rijkdommen opgraven en getuige zijn van onuitsprekelijke wreedheden. Hij zou een taal ontcijferen die al duizenden jaren was vergeten. Hij zou worden gechanteerd en achternagejaagd door het machtigste rijk op aarde. Hij zou gevangen worden gezet voor verraad en een eigen koninkrijk aangeboden krijgen. Hij zou de wereld veranderen, en diezelfde wereld zou hem vernietigen.

Dit verhaal gaat over je dromen volgen naar het einde van de wereld, en over wat er gebeurt als je daar dan bent.

Had hij geweten wat hij zich op de hals haalde, dan was Lewis misschien toch maar in bed gebleven.

James Lewis werd geboren in Londen toen de negentiende eeuw

pas enkele weken oud was, op 16 februari 1800.³ Het was een dampende, puffende stad: Londen was tweemaal zo groot als Parijs, dijde uit naar alle kanten en was de smerigste stad op aarde. Lewis groeide op in het verrotte Londense hart, in de schaduw van de Tower of London. Daar bevond zich een labyrint aan donkere, smerige steegjes die waren vergeven van dode dieren. Bendes waren er de baas. ‘De meest schaamteloze schurken, oplichters en dieven zwerven er bij daglicht over straat,’ schreef de journalist Pierce Egan in 1821. ‘In deze metropool vind je hele drommen van de boosaardigste, meest verdorven stakkers, die totaal zijn verstoken van de vriendelijke en liefhebbende banden die de ene mens met de ander bindt.’⁴ De lucht zat vol roet. De Theems was één uitgestrekt riool. Londen stonk. Wanneer de dichter William Wordsworth ‘te midden van die woelige mensenmassa’s’ door de straten dwaalde, voelde hij zich ontzet en volstrekt alleen: ‘Vaak heb ik, als ik op de boordevolle/straten met mensenmassa’s mee bewoog,/ tegen mezelf gezegd: het aangezicht/ van iedere passant is een mysterie!’⁵

Lewis had als kind al in de gaten dat Groot-Brittannië mensen zoals hij niet best behandelde. Wie Londen wilde overleven, kon maar beter geld, familieconnecties of karikaturale hoeveelheden aan geestdrift en slinksheid meebrengen. ‘Naar verluidt,’ schreef Egan, ‘typeerde de een of andere dichter met veel humor Londen als “de duivel”!’⁶

Toen Lewis een tiener was, wankelde de Britse economie aan de rand van de afgrond. De Londense straten stroomden vol met nieuwe daklozen. Leigh Hunt, de eerste uitgever van Keats en Shelley, schreef over protesten tegen ‘faillissementen, inbeslagname, terechtstellingen, gevangenisstraffen en grote huurachterstanden’.⁷ De overheid reageerde met een mate van inlevingsvermogen die eeuwenlang als kenmerkend gold voor de houding van de Britse overheid tegenover de armen: ze kwamen met een plan om de oproerkraaiers terecht te stellen. In 1812 deed Lord Byron in een toespraak in het Parlement nog tevergeefs een beroep op het me-

deleven van zijn collega-parlementariërs: ‘Alleen pure armoede kan zo’n groot en ooit rechtschapen en nijver volksdeel aanzetten tot overtredingen die dermate riskant zijn voor henzelf, hun gezinnen en hun gemeenschap. Ze schaamden zich niet om te bedelen, maar niemand steunde hen. Kun je soms een heel land in de gevangenis zetten? Willen jullie soms op elk veld galgen optrekken en de mensen als vogelverschrikkers laten hangen?’⁸ In dit gebroken land zag Lewis geen toekomst voor zichzelf. En dus nam hij, in de hoop op een beter leven, als eenentwintigjarige op 5 oktober 1821 dienst bij het leger van de Britse Oost-Indische Compagnie.

De Oost-Indische Compagnie was ooit opgezet als een handelscompagnie wier schepen heen en weer voeren tussen Groot-Brittannië en het Oosten. Maar uit angst en hebzucht breidde de Compagnie zich geleidelijk uit van haar handelsposten aan de kust richting het binnenland. De ene na de andere plaatselijke heerser werd geïntimideerd, gechanteerd en afgezet. Horace Walpole noemde de Compagnie in de jaren zeventig van de achttiende eeuw ‘een troep monsters’, maar in die tijd begonnen ze eigenlijk pas.⁹ Ongeveer vijftig jaar later, rond 1820, was de Compagnie in India de dominante speler. Haar macht was groter dan die van welke hedendaagse multinational dan ook.¹⁰ De Compagnie beschikte over een gigantisch privéleger. Overal had ze spionnen. Ze was de grootste drugsdealer die de geschiedenis ooit heeft gekend: elk jaar verhandelde ze tonnen opium. Ze dacht alleen aan winst maken. De Compagnie was een kapitalistische god.

Tal van functionarissen van de Compagnie keerden beladen met goud terug in Groot-Brittannië: de opbrengsten van de handel en de roofbuit uit honderd Indische schatkamers. ‘Sinds lange tijd,’ schreef William Cobbett, ‘worden de armen in zowel Engeland als India door hen gegrield en verslonden.’¹¹ Lewis begreep al gauw dat faam en fortuin waren weggelegd voor zijn meerderen, niet voor gewone soldaten zoals hijzelf. In de Bengal Artillery was het zijn taak om te vechten, zweten, juichen, vloeken, bloeden en zo

nodig te sterven ter meerdere eer en glorie (en rijkdom) van de Compagnie. Na jaren van dagmarsen op en neer door India was hij veranderd in een tengere, bedeesde, ietwat bekommerde jongeman. Hij had rood haar en zag er onverzorgd uit. Maar zijn blauwgrijze ogen stonden opmerkelijk. De meeste gewone soldaten konden amper lezen en schrijven. Maar Lewis las Latijn en Grieks en leende boeken van wie hem maar een boek wilde lenen. Tegenwoordig zou zo'n soldaat opvallen en een extra opleiding en speciale taken krijgen. Maar Lewis' enige taak was om de rangen aan te dikken: koren op de imperialistische molen. Na zes zweterige zomers was hij nog net zo arm en werd hij nog net zo veronachtzaamd als op het moment dat hij in dienst kwam. (Eenmaal liet een officier hem een aantal dode vlinders categoriseren, maar daar hield het dan ook bij op.)¹²

Eerlijk was het niet, maar de Oost-Indische Compagnie had ook nooit gezegd dat het er eerlijk aan toe zou gaan. Lewis keek toe hoe zijn meerderen zich verrijkten. In 1825 beleefde hij tijdens het beleg van Bharatpur een huiveringwekkende kerst. De enorme vesting, zo'n 50 kilometer van Agra, had in 1805 een aanval van een Brits leger afgeslagen. Zo'n vernedering liet de Oost-Indische Compagnie zich geen tweede keer gebeuren. Toen op 16 januari 1826 de stofwolken boven de ruïnes van Bharatpur waren opgetrokken, verdeelden de Britten de geroofde buit. De bevelvoerend officier, Lord Combermere, hield er 595.398 roepie aan over. Lewis en de andere soldaten kregen elk 40 roepie.¹³ (Vertaald naar de huidige geldwaarde betekende dit 7,5 miljoen dollar voor Lord Combermere en 500 dollar voor de soldaten.)¹⁴ Zelfs de dronkenlappen en idioten onder de officieren leefden veel comfortabeler levens dan waarvoor Lewis in de wieg was gelegd. Als zij hem een bevel gaven, moest hij gehoorzamen. Eigenlijk was hij geen geduldig man. Hij had vast weleens gehoord dat de verstandigen dwazen moeten kunnen verdragen, maar waarom precies was hem nooit echt duidelijk geworden. Hij begon binnensmonds te mompelen. Hij droomde

over een leven dat hij zelf bepaalde. En in juli 1827, na jaren aan ondankbare legerdienst, knapte er iets.

Wat gebeurt er als je beslist om je hele leven de rug toe te keren? Lewis stond op het punt dat te ontdekken.

Toen hij Agra verliet was de afmattende zomerhitte al op haar retour. Een paar dagen eerder was de moesson vanuit de Bengaalse Golf komen aanwaaien. Als het regende, gebeurde dat spectaculair hevig en bracht het verkoeling. Maar de rest van de dag lagen de heuvels van Noord-India er bruin en kaal bij, glinsterend van de hitte. Bij elke stap wervelde het stof op. Geld en eten had Lewis niet. 'Ik was berooid, een vreemdeling in het hart van Azië die onbekend was met de taal – die me zeker goed van pas was gekomen! – en die vanwege zijn huidskleur overal opviel.'¹⁵ Overleven kon weleens een probleem worden.

Toch had Lewis een nog groter probleem: de Oost-Indische Compagnie. Zodra zijn afwezigheid werd opgemerkt, werd zijn signalement veel sneller door India verspreid dan hij kon reizen. Dorpen, garnizoenen en douanebeambten werden ingeseind. Het uitgebreide spionnennetwerk van de Compagnie had er lol in om deserteurs op te sporen en aan de krijgsraad uit te leveren. Als Lewis werd gepakt, zou hij wellicht worden geseld totdat hij op sterven na dood was, om dan opgekalefaterd en opnieuw geseld te worden. Of hij zou op tamelijk onaangename manier ter dood worden gebracht. De Compagnie stond erom bekend haar Indische soldaten aan de loop van een kanon te binden, om ze vervolgens vrij letterlijk aan duizend stukjes te schieten. Of ze zouden hem gewoon ophangen. Schrale troost. De aasgieren die rondcirkelden boven de executieterreinen van de Compagnie kwamen hoe dan ook aan hun trekken.

'Een aantal wouwen (een in India veelvoorkomende vogelsoort) begeleidde de naargeestige stoet daadwerkelijk naar het executieterrein,' schreef een Britse soldaat vol afkeer. 'Alsof ze snapten wat er gaande was. Vervolgens zweefden ze boven de kanonnen die de

terdoodveroordeelden aan gruzelementen zouden schieten. Ze klap-
perden met hun vleugels en krijsten – opgewonden in het vooruit-
zicht van hun bloederige feestmaal – totdat de fatale knal kwam
en de brokken lichaam door de lucht vlogen; dan sloegen ze toe en
grepen ze met hun klauwen vele stukjes lillend vlees uit de lucht
nog voordat die de grond raakten.¹⁶

Lewis had met eigen ogen gezien wat de Oost-Indische Compag-
nie met deserteurs deed. Tijdens het beleg van Bharatpur deserteerde
ene Herbert, een van zijn kameraden bij de artilleristen. Hij glipte
langs de Britse wachtposten en liep over naar de andere kant. De
Britten kregen pas lucht van zijn desertie toen er vanuit het fort een
kanonskogel recht op de observatiepost van de bevelvoerend officier
afvloog: die kogel miste Lord Combermere op een haar en reet een
van zijn stafmedewerkers aan stukken. Al bij al was het nogal een
manier van Herbert om ontslag te nemen. Elke dag zagen de Britten
dat hij achter de kantelen van Bharatpur ‘in zijn Engelse uniform
over de stadsmuren paradeerde en de vijandelijke kanonnen op zijn
landgenoten richtte’.¹⁷ ‘Onverstoorbaar stelde hij zichzelf bloot aan
groot gevaar.’¹⁸ De Britten konden het niet geloven: Herbert had
nota bene gevochten bij Waterloo, ‘hij had een rechtschapen aard;
degenen met wie hij had gediend spraken vol lof over hem; en naar
verluidt onderhield hij zijn moeder met zijn soldij’. En toch liep
hij daar en probeerde hij hen te doden, wat hem trouwens akelig
goed afging.¹⁹ Toen een paar dagen later een andere gelukstreffer
9000 kilo Britse buskruit deed ontbranden, vloog iedereen in de
nabije omgeving een eind de lucht in.²⁰ Nogal wiesdes dus dat er na
de inname van Bharatpur met man en macht jacht werd gemaakt
op Herbert. De Oost-Indische Compagnie kreeg hem levend te
pakken. Na het kortste proces denkbaar werd hij terechtgesteld ten
overstaan van de verzamelde troepen.²¹

Lewis bleef in beweging. Hij begaf zich richting het westen, waar-
bij hij vertrouwde op de zon en de sterren. In de dorpen bedelde
hij om eten. Hij sliep in greppels en zorgde ervoor uit het zicht

te blijven. Op het platteland rond Agra was het griezelig stil. De cholera heerste. In elk dorp lagen mensen te sterven. Lewis ontweek Delhi, de stad van dichters en magiërs waar de Mogolkeizer Akbar II hof hield in het Rode Fort. In Delhi waren de ogen van de Compagnie te talrijk en te scherp. Daar zou hij niet overleven. Zijn enige hoop was om de grens over te glippen en zich buiten schot van de Compagnie te stellen. En dus trok hij de grote woestijn van de Tharwoestijn in – zonder water, zonder kaart en zonder plan B.

De woestijn zoog Lewis langzaam naar binnen. Akkerland veranderde in kreupelhout, kuddes koeien in troepen geiten. Aan de einder doemde de gouden stad Bikaner op: een glinsterend fort dat ogenschijnlijk uit woestijnzand was opgetrokken. Lewis durfde ook deze de stad niet te benaderen. In plaats daarvan begaf hij zich dieper de woestijn in. De dorpen lagen steeds verder uit elkaar. Heuvels namen de vorm aan van duinen. Het omliggende landschap veranderde onmerkbaar van kleur: van groen naar bruin naar vuilgeel naar goud. Het stof koekte aan hem vast, vulde zijn neusgaten en kroop in de vouwen van zijn kleren. Hele dagen gingen voorbij zonder levensteken van een ander mens. De zon scheen boosaardig aan de hemel. Het enige goede nieuws: aangezien het te heet was voor tijgers, kon hij 's nachts met een gerust gevoel zijn ogen sluiten.

Dit was de echte woestijn. Zelfs vandaag nog is de Thar een van de meest geïsoleerde, meest afgelegen plekken van India. De temperaturen tikken de 50 °C aan. Sporadisch rammelt langs de Pakistaanse grens een roestige trein voorbij die plastic flesjes en samosaverpakkingen in het zand achterlaat, maar verder zie je er nauwelijks mensen. In de middaghitte hebben zelfs de dromedarissen het zwaar. In flinters schaduw liggen ze te puffen terwijl hun leerachtige grijze tongen slap uit hun bek hangen. De nachten zijn gevuld met stilte en duizenden sterren. De kans dat iemand in deze contreien een voettocht overleeft, lijkt verwaarloosbaar klein.

En toch overleefde Lewis. Een paar weken nadat hij Bikaner ach-

ter zich liet, deed er aan het hof van Ahmedpur in het huidige Pakistan een gerucht de ronde. Een vreemde man was uit de woestijn gekomen. Hij noemde zich Charles Masson.

Lewis – want hij was het – liep mank. Op zijn voeten vol blaren haalde hij nog geen 1,5 kilometer per dag. De tocht had hem bijna de das omgedaan. Zijn kleren waren tot op de draad versleten, hij rilde van de koorts en kon amper nog lopen. ‘Na zonsopkomst kon ik gewoon niet bewegen. Waar ik ook was, ik kon niets anders dan de dichtstbijzijnde beschutting opzoeken en mezelf daar tegen de grond werpen.’²² Uiteindelijk wankelde hij een grensstadje in, waar hij zonder op te vallen op krachten hoopte te komen.

Deze Charles Masson zag er dan misschien uit als een roodharige vogelverschrikker met een zonnesteek, maar toch: schijn kan bedriegen. De khan van Ahmedpur hield zijn grens goed in de gaten. En dus werd Lewis voor de zekerheid ceremonieel onthaald door een hoveling, wie ‘er veel aan was gelegen te weten wat ik kwam doen, en niet kon geloven dat dat niets was of dat ik geen boodschap voor de khan had. Tevergeefs wees ik hem op de overduidelijke tekenen van mijn armoede en van het feit dat ik in mijn eentje een barre voettocht had ondernomen.’²³

Lewis wist nog niet dat hij niet de enige westerling in Ahmedpur was. Die ander was een vaalgele, onheilspellende en bebaarde figuur. Hij heette Josiah Harlan, en de Oost-Indische Compagnie had hem gevraagd om uit te kijken naar mogelijke deserteurs. Toen Harlan over de nieuweling hoorde, lachte hij in zijn vuistje en regelde een ontmoeting met deze meneer Masson.

Lewis maakte ‘gekleed als een lokale inwoner en met kaalgeschorren hoofd’ zijn opwachting in Harlans tent. Maar Harlan liet zich niet voor de gek houden. ‘De combinatie van de verspreide lichte haartjes op zijn bovenlip en zijn blauwe ogen onthulde onmiddellijk zijn ware afkomst. Zonder omhaal sprak ik hem aan als een Europese deserteur van de Horse Artillery van wie ik reeds een signalement had gelezen.’²⁴ Lewis’ mond viel open. De grote, verwilderd ogende

Harlan torende boven hem uit. Lewis kon het touw rond zijn nek al voelen, hij hoorde de aasgieren al cirkelen.

Terwijl hij zichtbaar beefde, draaide hij stotterend het verhaaltje af dat zijn dekmantel intact moest houden. Hij 'beweerde dat hij uit Bombay kwam en alleen maar voor zijn eigen vermaak deze kant op was gekomen, met als uiteindelijke bedoeling om over land naar huis te reizen'.²⁵ Harlan kon een lach nauwelijks onderdrukken. Hij had in zijn leven genoeg leugens gehoord, en er trouwens ook genoeg verteld. Maar zo'n slechte leugenaar als deze arme sloeber was hij niet eerder tegengekomen.

Josiah Harlan was op zijn eenentwintigste vanuit Amerika afge-reisd met de bescheiden ambitie om koning te worden. Zijn vader regelde voor hem een baantje op een koopvaardijship dat uitvoer richting het Oosten. Harlan leerde hoe hij in China moest afdingen bij de kooplui en hoe hij zich in de achterafstraatjes van Kolkata door kaartspellen heen kon bluffen. Als een rijker en hariger man keerde hij terug in Amerika. Prompt werd hij verliefd. Met zijn verloofde sprak hij af dat hij nog één reis zou maken, waarna ze in het huwelijk zouden treden. Hij scheepte opnieuw in voor Kolkata. Maar toen zijn schip India bereikte, lag daar een brief op hem te wachten. Zijn verloofde liet er geen gras over groeien: ze verbrak de verloving en was inmiddels met een ander getrouwd.

Met een gebroken hart keerde Harlan zijn schip de rug toe. Zonder opleiding bemachtigde hij met een flinke dosis bluf een baan als chirurg bij de Oost-Indische Compagnie. Zijn enige troeven waren een zaag en een rotsvast zelfvertrouwen.²⁶ Toen zijn diensten niet langer nodig waren keerde hij niet terug naar Amerika, maar zocht hij zijn fortuin in Noord-India.

In de stad Ludhiana in de Punjab, een van de laatste Britse buitenposten in India, ontmoette Harlan de verbannen koning van Afghanistan, Shah Shuja. De sjah wilde zijn troon terug, en Harlan meende dat hij hem daarbij van dienst kon zijn. Ten tijde van zijn ontmoeting met Lewis was Harlan onderweg naar Afghanistan aan

het hoofd van een haveloze troep huurlingen en zijn geliefde hond, Dash. Ook had hij een enorme Amerikaanse vlag bij zich. Veel later zou hij die vlag boven op het gebergte van de Hindu Kush planten en zichzelf tot prins uitroepen. Hij beschouwde zichzelf namelijk als het negentiende-eeuwse antwoord op Alexander de Grote.

Terwijl hij de bevende Lewis van top tot teen opnam, rook Harlan zijn kans. Hij kon deze armoedzaaier natuurlijk tegen beloning aan de Oost-Indische Compagnie uitleveren. Maar misschien kwam het nog meer van pas om in de komende weken een getrainde soldaat aan zijn zijde te hebben, al was dat dan zo'n meelijwekkend exemplaar als deze. 'Aan zijn onvaste stem en andere duidelijke tekenen van schrik maakte ik op dat hij in de rats zat,' schreef Harlan. 'Ik bracht hem tot bedaren door hem te verzekeren dat ik niet Engels was en geen contacten met het Britse bestuur onderhield, en dat het dus niet in mijn belang noch mijn plicht was om hem nu of in de toekomst te verraden.'²⁷ Lewis had amper de tijd om dank je wel te stotteren of Harlan had hem als zijn 'vertrouwelijke vazal' gerekruteerd voor de Afghaanse expeditie. Josiah Harlan wist precies hoe je een overwicht uitbuitte.

Op 10 december 1827 maakte Harlans legertje zich op voor het vertrek uit Ahmedpur.²⁸ Toen de Amerikaan zijn reuzenlaarzen aantrok, bekwam Lewis het gevoel dat hij het ene soldatenleven had ingeruild voor het andere, en bovendien nog gekkere. Harlan liet hem zijn oude gehavende uniform van de Bengal Artillery aantrekken, met slagzwaard en al. De naam Charles Masson mocht hij houden; Lewis gaf daar de voorkeur aan boven zijn oude naam. (Zelf doste Harlan zich uit, met de schaamteloosheid die hem eigen was, als een Britse officier.) De ongeschoren Masson, die rondliep met rode ogen van de koorts, zag eruit als een groteske parodie op de goed gesoigneerde soldaat die hij een paar maanden eerder was geweest. Maar hij was allang blij dat hij het leven had. En hij was er trouwens nog blijer mee dat hij op een van Harlans paarden kon zitten, ook al donderde hij daar om de haverklap van af.

Algauw kwam de onwaarschijnlijke expeditie vlot vooruit. Harlans troep bestond inmiddels uit zo'n honderd man, van wie hij er overigens niet één vertrouwde. Hij kibbelde voortdurend met zijn onderbevelhebber, Gul Khan. Gul Khan was een dikke vijftiger die een hand en een oog miste, maar dat compenseerde met een schitterende snor. Ook was hij tot de tanden bewapend. Hij blonk uit in passief-agressieve toespraakjes over zijn onwrikbare loyaliteit. Harlan werd er hoorndol van. 'Dood aan de vijanden van de koning en dat zijn zout modder in de monden van zijn verraders moge worden! Twintig jaar lang dien ik Zijne Majesteit nu als een trouwe dienaar – een slaaf die nooit beloond is – maar laten we daarover zwijgen. Nu roept de plicht. Wat geeft het dat de koning nooit vriend van vijand wist te onderscheiden? Goddank is de koning een grote koning!'²⁹ Gul Khan herinnerde zich al niet meer hoe hij zijn hand was kwijtgeraakt: telkens hing hij een ander verhaal op. In Ludhiana ging het gerucht dat Shah Shuja die hand had afgehakt.

Harlan maakte zich de hele tocht lang druk. Viel zijn oog op een slordig vastgebonden bepakking, dan stak hij een tirade af: 'Er zal sprake zijn van veel verspilde energie, verwoeste bezittingen, lijden van zowel mens als dier (...) het succes van een militaire operatie wordt bepaald door dergelijke details!'³⁰ In zijn breed uitgesponnen speeches passeerden zowel de Romeinen als Napoleon de revue.³¹ Achter al dit getier ging een diepe onrust schuil: Harlan was namelijk bang dat hij een grote stommititeit had begaan door zijn mannen vooruit te betalen. Gul Khan had zijn ogen nauwelijks kunnen geloven. Zodra hij Harlans geld in zijn hand voelde, verdween zijn decennialange trouw aan Shah Shuja als sneeuw voor de zon. 'Zó veel van zijn zout heb ik gegeten,' hield hij Harlan grijnzend voor, 'en nu laat ik hem over aan de genade Gods. Dat de dapperen de dapperen dienen. Vraag erbarmen voor de barmhartigen; dit allemaal om een handjevol stof van de berg te vragen. Ik ben nog geen twee dagen in dienst van de sahib en kreeg al twee maanden vooruitbetaald: dat hij vele nakomelingen moge krijgen!'³² Harlan

kon op dat moment nog niet weten hoe snel Gul Khan weer van kant zou wisselen.

Buiten het domein van de Oost-Indische Compagnie lag de macht ogenschijnlijk voor het oprapen. In het oosten bevond zich Lahore, de sikhhoofdstad van de eenogige maharadja Ranjit Singh, een van de slimste en meest meedogenloze veroveraars uit de geschiedenis. Deze maharadja dronk Britse gezanten onder tafel, had de Koh-i-Noor-diamant weten te bemachtigen en boezemde met zijn grote en goedgetrainde leger elke macht in de nabije omtrek angst in, óók de Oost-Indische Compagnie. (Bij zonsondergang dronk hij graag een cocktail van whisky, vleessap, opium, muskus en fijngestampte parels.)³³ In het noorden heerste Dost Mohammed Khan vanuit Kabul over Afghanistan, maar zijn machtsbasis was wankel. ('Hij had zijn concurrenten teruggeslagen en zichzelf op de troon gehesen. Dat was zijn grote doel,' peinsde Masson later. 'Het zou dwaas zijn om te pogen het karakter te doorgronden van iemand zonder karakter. Al naargelang het hem uitkwam, handelde hij als een goed of een slecht man.')³⁴ Maar in het gebied tussen beide rijken, in de grensstreken en bergpassen, merkte je weinig van hun macht. Daar maakte een bont samenraapsel van stamhoofden de dienst uit. Elk bezat een eigen afbrokkelend fort, een bende onderbetaalde volgelingen en een stuk of wat roestig geschut. Geconfronteerd met zulke tegenstand had zelfs een namaak-Machiavelli als Harlan een grote kans op succes.

Harlan leefde met één hand aan zijn pistool, maar met zijn hoofd in de wolken. Terwijl hij zich met zijn huurlingenbende richting Afghanistan bewoog, 'mijmerde ik over de geschiedenis', zo schreef hij. 'Ik stond op het punt het land binnen te trekken en mezelf vertrouwd te maken met het gebied dat de wereld heeft leren kennen als het toneel van Alexanders heldendaden.'³⁵ Voor mannen zoals Harlan was Alexander de Grote hun poolster: de belofte dat één man de wereld naar zijn hand kon zetten, om vervolgens voor altijd herinnerd te worden. Een paar paardenstappen achter hem schom-

melde Masson zwetend in zijn oude uniform ongemakkelijk op zijn paard. De geschiedenis van de oudheid kon hem gestolen worden. Maar hij deed de Amerikaan een lol en luisterde naar diens gezwatel.

Ze namen de noordelijke route naar Afghanistan. Die voerde langs de Indus. India was via een hecht netwerk aan handels- en bedevaartroutes verbonden met de rest van Azië. Deze stoffige wegen waren de levensaders van de wereld. Al duizenden jaren trokken reizigers en handelaren hier moeizaam voort. Ze torsten goud en zilver, zijde en kruiden, jade en lapis lazuli, uitvindingen en religieuze ideeën mee. Legers waren heen en weer getrokken en lieten in hun kielzog nieuwe koningen en rijken achter. En nu stond Harlan op de oever van de Indus en tuurde hij naar de heuvels in de verte. Hij haalde diep adem en grijnsde. 'Voor het eerst zag ik de verste rivier die de grote wereldveroveraar tweeduizend jaar geleden overstak. Ik staarde naar het landschap dat hij zag. Ik liep op de aarde die Alexanders bloed opving.'³⁶ Masson voelde zich uitgeput en alleen. Hij was niet in de stemming voor Harlans praatjes. Terwijl ze de rivier overstaken, hield hij zijn blik niet gericht op de horizon, maar op de reusachtige, 5 meter lange krokodil die roerloos op de tegenovergelegen oever lag. Hun boot stevende rechtstreeks op het beest af. Toen de wind draaide rook hij het: de krokodil lag te rotten in de zon en was al lange tijd dood. Op de andere Indusoever sloegen ze hun kamp op. Masson dacht tot diep in de nacht na 'over de volkeren en plaatsen die ik achter me liet. Als er in mijn hoofd al twijfels opkwamen, dan werden die spoedig verdreven door de trots zo ver te zijn gekomen. Die trots gaf me de moed door te zetten.'³⁷ Wat hij buiten beschouwing liet, was dat hij eigenlijk geen keus had.

Terwijl ze in de dagen daarna de Indus noordwaarts volgden naar het dorp van Dera Ismail Khan, praatte Harlan Masson de oren van de kop over Alexander: de jongen uit de heuvels die op zijn zevenentwintigste het grootste deel van de bekende wereld domineerde. De generaal die zijn leger verder leidde dan zelfs de goden zich waagden. De dromer die zijn dromen waarmaakte. Harlan was

overigens niet geïnteresseerd in de verfijndere kanten van Alexanders politieke optreden, in de intriges tussen de Grieken en Perzen of in de orakels van verre goden. Wat hem interesseerde waren Alexanders steden: gebouwen en paleizen, goud en zwaarden.

In zijn glorie-dagen liet Alexander een reeks aan steden bouwen van Egypte tot Klein-Azië, van het hart van het Perzische Rijk tot aan de Centraal-Aziatische vlakten en de Afghaanse bergen. Elk van die steden noemde hij naar zichzelf: Alexandrië. Iedereen kent de Egyptische stad Alexandrië. Maar zo waren er verspreid over Alexanders rijk nog tientallen andere Alexandrië's. In die steden leefden Perzen samen met Afghanen, werden Griekse goden langzaam Indisch en werd Chinese zijde aan Romeinen verhandeld. Alexanders steden waren zijn grootste nalatenschap.

Misschien mijmerde Harlan, die immers droomde van zijn eigen rijk, wel over de locatie van zijn eerste Harlanstad. (Harlandrië? Harlanopolis?) 'Het genie waar Alexander blijk van gaf in de keuze van locaties,' bedacht Harlan, maakte hem een 'ongeevenaarde rijksbouwer.'³⁸ Maar helaas, zo vertelde hij Masson, resteerde er nog maar weinig van Alexanders steden. Bijna alle Alexandrië's waren tot stof vergaan. 'De verwoestingen van tweeduizend jaar zijn volgens mij geen enkel architectonisch monument van de Indische veroveringen van de Macedoniërs bespaard gebleven.'³⁹

Masson was daar nog niet zo zeker van. Bijna ondanks zichzelf raakte hij geïntrigeerd door de verhalen van de Amerikaan.

Onderweg vierden Harlan en Masson samen een nogal merkwaardige kerst. Masson deed zichzelf tegoed aan de vruchten uit de Afghaanse boomgaarden – 'verse druiven, peren en appels' – totdat hij tevreden en verzadigd was.⁴⁰ Hij had zich ver verwijderd van zijn oude Londense kerk van Saint Mary Aldermanbury, waar hij was gedoopt en als kind Kerstmis had gevierd. Harlan bevond zich evengoed ver weg van de plek waar de quakers uit zijn jeugd in Pennsylvania hun bijeenkomsten hielden. Inmiddels was de Amerikaan behoorlijk zenuwachtig. Met elke dag die verstreek was hij

er minder zeker van wat hij nu precies was: de jager of de prooi. Hij kreeg een Afghaans gezegde maar niet uit zijn hoofd. Andere volkeren, zo luidde het, ‘eggen en doorploegen de aarde voor hun levensonderhoud. Wij zetten liever het mes in de edele delen van onze broeders.’⁴¹

Harlan twijfelde ook aan zijn broodheer. Toen hij Shah Shuja in Ludhiana voor het eerst tegenkwam, was hij geïmponeerd. Nooit eerder had hij een koning ontmoet. De broodmagere, zwijgzame Shuja, die werd omringd door zijn overgebleven hovelingen, maakte een diepe indruk. ‘Ik beschouwde hem,’ herinnerde Harlan zich, als ‘een legitieme, maar verbannen monarch, die geliefd was onder zijn onderdanen en het slachtoffer was geworden van verraderlijke praktijken.’⁴²

Maar als hij nu terugdacht aan de tijd die hij met Shuja doorbracht, becroop hem het gevoel dat er toch een luchtje aan zat. De slaperige, stoffige straten van Ludhiana waren nu niet bepaald een plek waar je iemand van koninklijken bloede verwachtte, al zette Shuja alle zeilen bij om de schijn op te houden. ‘In zijn bijzijn mocht niemand gaan zitten. Zelfs de gouverneur-generaal van India zouden niet dezelfde privileges worden toegestaan. Onder geen enkele omstandigheid, hoe dringend ook, wilde Zijne Majesteit afwijken van de etiquette van het hof van Kabul,’ schreef Harlan.⁴³ ‘De kleinste overtredingen werden bestraft met zweepslagen. En je oren klapperden als je een omroeper publiekelijk hoorde verkondigen op welke barbaarse verminkingen de ongehoorzamen konden rekenen.’⁴⁴

Het werd nog gekker wanneer Shuja een blokje om ging. Dan werd hij in de verlaten straten van Ludhiana voorafgegaan door een heuse falanx van hovelingen, die ‘luid de passage van een koning aankondigden, en alsof het er wemelde van gehoorzame onderdanen tegen de levenloze winden en de uitgestorven wegen schreeuwden: “Houd afstand!” Daar waar er niemand was om hem te gehoorzamen, ging dat welluidende en gewichtige “houd afstand” vooraf aan

de ontzagwekkende, plechtige mars van Shuja.⁴⁵ Shuja beschouwde zijn leven in Ludhiana als een tijdelijk ongemak – als een weinig elegant intermezzo, te vergelijken met een vakantie met onaangename familieleden, dat hij nu eenmaal moest doorstaan voordat hij zijn troon in Kabul weer kon opeisen. Toen Harlan hem ontmoette, leefde hij al achttien jaar in ballingschap.

Voorlopig concentreerde Harlan zich erop om zijn troep bijeen te houden en Dash goed te eten te geven. Hij leefde volgens het motto *Love me, love my dog*.⁴⁶ Nadat hij en zijn mannen op een avond een dorp waren binnengetrokken, ontstak hij in razernij en maakte de boel bijna met de grond gelijk omdat de dorpingen hem geen melk voor Dash wilden verkopen. Ten slotte stuurde Harlan 'mijn lakei om tegen een buitensporige prijs een schaap te kopen. Een deel van het vlees werd onmiddellijk geroosterd' voor Dash. Nadat de hond zijn buik rond had gegeten, verdeelde Harlan de rest van het vlees over zijn mannen. 'Vanavond richten we een feestmaal aan,' mompelde een van hen vol ongeloof, 'bij de gratie van een hond!'⁴⁷ In veel dorpen was het armoe troef. 'We bezitten niets,' kreeg Harlan te horen, 'geen graan, geen veevoer, geen meel.' Maar Harlan wilde van geen nee horen. Hij bulderde, intimideerde en dreigde met geweld totdat, zoals hij het zelf formuleerde, 'de mensen zo ver waren ons tegemoet te komen in onze noodzakelijke eisen'.⁴⁸ Masson, nog altijd in zijn steeds sneller uiteenrafelende uniform gestoken, begon zich met de dag ongemakkelijker te voelen in Harlans gezelschap. Het afpersen van boeren beviel hem maar matig.

Met Harlans messiascomplex ging het ondertussen voorspoedig. Regelmatig maakte hij gebruik van zijn rudimentaire medische vaardigheden en behandelde hij infecties van dorpingen. Na één zo'n behandeling zou een vrouw hebben uitgeroepen: 'Laat me het gezicht gezien van de verlosser die mij een tweede leven schonk!'⁴⁹ Harlan zwolg in dit soort dingen. Tegen de tijd dat zijn legertje aankwam in Dera Ismail Khan, waren zijn twijfels alweer naar de

achtergrond verdreven en was hij buitengewoon in zijn nopjes met zichzelf.

Masson dacht dat hij India kende, maar hij was geschokt door wat hij in Dera Ismail Khan aantrof. Dit was het meest verdorven stadje van Azië, een broeinest van spionnen en nietsnutten. Eigenlijk kon je er alles en iedereen kopen. Je had er paardenhandelaren uit Buchara en hindoeïstische kooplieden uit Bombay, heiligen en zondaren (vooral die laatsten), Afghaanse pelgrims, nazaten van de Profeet, rondlolende profeten die in meer of mindere mate meenden wat ze zeiden, karavanen zwaarbepakte kamelen en alchemisten die hun boeken vol geheimen tegen hun borst klemden. Harlan sloeg aan de rand van het stadje zijn kamp op en ontvouwde zijn Amerikaanse vlag.⁵⁰ Binnen een paar dagen deed het gerucht de ronde dat hij Shah Shuja in een klein doosje had meegebracht.⁵¹ Want zo'n plek was het.

De nabob (gouverneur) van Dera Ismail Khan vertrouwde Harlan voor geen cent. Hij vond hem te louche en meende dat hij veel te veel verdachte bagage bij zich had. (Ook als Shah Shuja niet in Harlans koffers zat, dan moest hij op zijn minst een 'schitterend gewelddadig projectiel bij zich hebben dat hij met de hand in een fort kon smijten, waarna de explosie in een oogwenk de dood van een garnizoen zal veroorzaken en de muren zal slechten'.)⁵² De zorgen van de nabob waren terecht. Harlan deed niets anders dan konkelen. Hij had zijn oog laten vallen op het nabijgelegen fort van Takht-e Soleyman, oftewel de Troon van Salomon: een fort op een koude, grijze en onmogelijk steile piek waar de wind vrij spel had, maar vanwaaruit je ook de valleien beneden overzag. Hij hoopte dat hij met een paar uitgekiende toezeggingen en een beetje smeergeld hier en daar het garnizoen ertoe kon bewegen tot mouterij over te gaan en het fort aan hem over te dragen. Terwijl Harlan erover piekerde hoe hij ze kon opzetten tegen hun eigen aanvoerder, Sirwa Khan, kreeg hij een ingeving: hij moest zijn eigen heilige oorlogje beginnen. 'Bedenk wel,' zo hielden Harlans mannen de garnizoenssoldaten voor,

‘dat Sirwa een afvallige hond is, met wiens bloed jullie je orthodoxe zielen kunnen zuiveren. Daarna zullen jullie gelooft worden als *ghazi's* [heilige krijgers]. Ga heen en doe wat je moet doen.’⁵³ De eerste Amerikaan die voet zette in wat nu Pakistan en Afghanistan is, zette meteen ook de eerste door een Amerikaan gesponsorde jihad op touw. ‘*Divide et impera*’, schreef Harlan tevreden.⁵⁴ Verdeel en heers.

Terwijl hij toekeek terwijl de zon achter zijn enorme vlag onderging, was Harlan in een imperialistische stemming. ‘In dat woeste landschap,’ schreef hij, ‘leek de Amerikaanse vlag een dromerig fantasma van de verbeelding. Toch stond de vlag voor een ondernemingsgeest die niet werd afgeschrikt door afstand, tijd en ruimte, want de onverschrokken zonen van Columbia doen in hun zin voor avontuur waar ook ter wereld voor niemand onder.’⁵⁵

Toen Harlan de volgende ochtend wakker werd, ontdekte hij dat het gros van zijn mannen was gedeserteerd.

‘Wát? Iedereen?’ sputterde hij.

‘Op vier man na,’ antwoordde een van zijn overgebleven dienaars.⁵⁶

Op dat moment beseftte Harlan dat ook Masson was verdwenen.

‘Ga weg, allemaal,’ mompelde hij. ‘Laat me alleen.’

Onder het prevelen van excuses maakten Gul Khan en de anderen zich uit de voeten. (‘Waar vind ik de woorden die recht doen aan mijn ontsteltenis en verontwaardiging? Nooit zal ik me verwaardigen weer rechtop te lopen. Feitelijk ben ik al een dode man...’)⁵⁷

Vervolgens keerden ze toch weer terug om Harlan te vertellen dat ook de munitie in Takht-e Soleyman van de baan was. Het garnizoen wilde vooraf geld zien. Nu barstte Harlan uit: ‘Verraders en lafaards! Heb ik ze soms als speelkameraden in dienst willen nemen? Zie je die bergen voor ons? Kunnen dit soort ellendelingen die niet in staat zijn om een leeg fort in te nemen, die hoogten beklimmen en de snelheid van woeste bandieten opbrengen? Waar het oorlogsaangelegenheden betreft, betonen ze zich vrouwen; aan

zulke mannen heb ik niets. Nu weet ik wat ze waard zijn. Deze schandelijke types zullen de vruchten van de schande plukken. Ik verwerp en verfoei ze: afschuwwekkende honden!⁵⁸

Ziedend van woede zat Harlan onder zijn Amerikaanse vlag. Hij stelde zijn verwachtingen bij. Een rijk stichten bleek moeilijker dan gedacht.

Terwijl Harlan stampvoette, dronk Masson aan de andere kant van de stad een kopje thee met de nabob van Dera Ismail Khan. Terwijl hij in de bloementuinen van de oude citadel zat en het fantastische hof van de nabob in zich opnam – met worstelaars en muzikanten, apen, beren en stoer uitziende pony's – vervaagde de herinnering aan zijn vorige leven als James Lewis.⁵⁹

Zo ging het verhaal over hoe James Lewis Charles Masson werd. Best een goed verhaal. Al moet ik er meteen bij zeggen: zoals zoveel verhalen over Charles Masson is het misschien niet helemaal waar.